

Felső-Szilézia – a félreinterpretált tartomány

*Oberschlesien im 20. Jahrhundert – eine missverstandene Region.
= Geschichte und Gesellschaft, 30. Jg. 2004. 3. H. 465–489. p.*

A korábbi, cseh–német ellenségeskedés áldozatául esett szudétánémet etnikai régió szomszédságában terül el Szilézia, a felső folyású Odera mentén. A X–XI. században a korai cseh és lengyel királyság része, később német birodalmi fennhatóság alatt áll, illetve Ausztria, majd Poroszország birtoka, mely azután, ha nem is örök időkre, a modern kori egyesült Németországra száll. Az első világháború után a vesztes Németország nem utasíthatta el a régió Lengyelországgal való, népszavazási eredmény szerinti megosztását. Ez a lépés nem sok szerencsét hozott, igencsak az érintettek valódi akarata ellen történt. Mindenekelőtt az etnikai közösségek, a családok szétszakítását jelentette, és egyik oldalon az erőszakos lengyelesítésnek, a másikon a durva németesítés törekvésének adtak tápot. A déli peremek akkor Csehszlovákiával lettek vitások (Troppau/Opava stb.). A hitleri Németország azután 1939-ben még egyszer felvonul a leválasztott területen, hogy a kelet-sziléziai határon át belépve legázolja Lengyelországot. 1945-ben legvégül a volt német birtokú Szilézia egésze a lengyel államhoz kerül.

Az Odera mentén és a folyón át a maga idején stratégiai és kereskedelmi jelentőségű útvonal vezetett Prágától vagy Drezdától Krakkóig, illetve a Morva Kapun át a Duna-völgy irányába. A tájegység felső-vidéke ásványi kincseivel a XIX. század folyamán a Ruhr-vidékkel vetekedő súlyú ipari fejlődést hozott. Egész Szilézia régi politikai–kereskedelmi centruma: a gazdag, mozgalmas Breslau (ma: Wrocław). A történeti populációt a városok és centrumok német, valamint a vidék keverék-szláv lakossága adta – sosem kodifikált (de végső soron a lengyelből származó) idiómáival, definiálatlan identitásával. Csak tájnév alapú megnevezéssel: (lengyelül) *śląski*, (csehül) *šlezský* névvel különböztette meg magát. A porosz korszakban nagyarányú falusi német telepítés is történt, az iparosodás pedig új német adminisztratív és ipari–kereskedelmi vezetőréteget (egyúttal szláv munkásréteget) hozott magával a városokba is. Végül 1945 után a lengyel keleti részokról érkező menekült tömegek nyernék letelepítést, miközben németeket kitelepítenek és kivándoroltatnak.

Szilézia etnikai konglomerátuma történetileg Felső-Sziléziában válik jellegzetesebbé. Felső- és Alsó-Szilézia bizonyos mértékig táji–kulturális értelemben is elkülönül egymástól. Felső-Sziléziát főképp azonban iparosodása emeli ki élesebben a tágabb egységből – az 1918 után Lengyelországhoz csatolt Gleiwitz/Gliwice és Kattowitz/Katowice központokkal. (Hitler itt támad 1939-ben: Gliwicénél.) A nyelvi helyzet XIX. század végi, XX. század eleji végfejlődésére a német standard állami dominanciája, s a lengyelül is meginduló népoktatás, egy szűk lengyel értelmiségi réteg megtelepedése ellenére, a szláv nyelvi–etnikai lokalitás teljes elszigetelődése jellemző. Semmilyen indíték nem merül fel a nemzeti lengyel identitáshoz történő kapcsolódásra. Kijárat a lokalitásból inkább a német felé nyílik – a szituatív kétnyelvűség jegyében, ami fordított irányban természetesen nem működik. Lengyel nemzeti tudatú szóvivők ezt az egész fejlődést akkor és később mint „germanizálást” ítélték meg és ítélték el. De a helyi társadalom nem volt vevő a lengyel disszimiláció ajánlatára, és maradt regionális elvű, nyelvi tekintetben: összefoglaló, plurális identitásánál. (Magyarországi példával, hasonló a szepességi szászok esete.) Annyira, hogy kitart ennél a lengyel érásban is: Ha az 1945-ös etnikai igazolások szűrőjén kétnyelvűségével vagy egyéb körülményével nem akad fent, hogy erőszakkal kitelepítsék, s később sem települ át – szabad akaratából, legálisan, nyugatnémet rokonaihoz, vagy szövik 1956-ban, akkor évtizedes lengyel nevelést, szoktatást lerázva magáról,

1989 után „német” kisebbségként határozza meg magát, a korábbi egzodusz után is még százezerrel. Ezek a sziléziai „autochton” honfitársak, akikkel már 1945-ben is zavarban voltak a nemzeti hatóságok, ám csak nem küldhették el őket is, ha etnikai hivatkozás alapján kívánták megnyerni a lakóterületeiket! Az új lengyel törvények, korrigálva a korábbi rekompenzációs igyekezetet, ma így is ismeri el csoportjaikat és egyéneiket: németeknek.

Komáromi Sándor

Nemzeti identitások és virtuális külpolitikák a keleti szlávok között

Kuzio, Taras: National Identities and Virtual Foreign Policies among the Eastern Slavs. = Nationalities Papers, 31. vol. 2003. 4. no. December

A három keleti szláv állam – Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország – egyaránt virtuális külpolitikát folytat a másik kettővel, ami a Szovjetunióból örökölt, gyengén körvonalazódó nemzeti identitásuknak köszönhető. Ráadásul ez a virtualitás elegyedett a centrista, volt magas rangú nomenklatura elit jelenlétével, akik mindhárom országot vezették már 1992 óta különböző időszakokban. A volt kommunista oligarchák ideológiailag kiforrottanok mind bel-, mind külpolitikai téren.

A három állam közül Ukrajna rendelkezett a legerősebb etnikai nemzeti identitással 1917–1918 időszakában, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország összeomlott. A cári uralom alatt nem az orosz identitást helyezték előtérbe, sokkal inkább a birodalmit. Belorusszia erős eloroszosításon esett át, és teljes területe a cári birodalom részét képezte. Ezért a három ország közül csak Ukrajna tett sikertelen kísérletet önálló állam létrehozására 1917 és 1921 között.

A helyzet nem fejlődött radikálisan a Szovjetunióban sem, kivéve Ukrajnát. Az orosz és a szovjet identitást szándékosan szorosan összekapcsolták, különösen 1934 után. Belorusszia egy sokkal erősebb szovjet-belorusz, mint fehérorosz etnokulturális identitással emelkedett ki a Szovjetunióból. Ukrajna számára a nemzetépítés folyamatát egy nemzet megsemmisítése kísérte. Szovjet-Oroszország volt az egyetlen a Szovjetunió tagköztársaságai közül, amelyik soha nem kiáltotta ki függetlenségét, Ukrajna egy nagyon sikeres népszavazást rendezett a függetlenség kérdésében, míg ez Belorussziának nem sikerült, miután egy nappal Ukrajnát követően kiáltotta ki függetlenségét.

A nemzeti identitás e problémái azonban a politika területén belül maradtak. Az ideológiai alapú politikák, mind a kül-, mind a belpolitika terén mindhárom keleti szláv államban csak a bal vagy a jobb oldalon léteznek. Az ilyen politikák nem voltak jellemzőek a Borisz Jelcin nevével fémjelzett időszakban, de Vlagyimir Putyin színre lépésével megjelentek 2000 márciusa után. Ukrajnában Leonyid Kravcsuk 1991-es elnökké választásával a volt kommunista felső vezetés került hatalomra, és maradtak hatalmon azóta is, de közben centrista oligarchákká váltak. Következésképp a posztsovjet Ukrajnában még soha nem volt hatalmon egy ideológiai elvektől vezérelt politikai elit. Fehéroroszországban a helyzet nagyon hasonló volt Alekszandr Lukasenko 1994. márciusi megválasztásáig, tekintve attól, hogy Belorussziának 1991 és 1994 között nem volt elnöke. Megválasztásától kezdve jött létre az ideológiailag vezérelt belorusz külpolitika.

A nem ideológiai indíttatású centralista politikusok jelenlétének Oroszországban (1991-től), Ukrajnában (1991-től) és Fehéroroszországban (1991–1994) a legfőbb hatá-

sa volt, hogy képtelenek voltak felvázolni következetes közép- és hosszú távú bel- és külpolitikai koncepciókat. Egyértelmű és következetes politikai irányvonalak csak 1994-től vannak jelen Belorussziában, és még mindig nem tűntek fel az ukrán és az orosz politikai életben.

Az amorf nemzeti identitások és a nem ideológiai indíttatású centristák vezetésének kombinációja vezetett 1991-től mindhárom keleti szláv ország virtuális külpolitikájához.

Az amorf nemzeti identitások, a volt kommunista nomenklatura hatalomban maradása és centrista oligarchákká történő formálódása a három szláv állam külpolitikájának virtualitását mélyítette el. Ez három következtetéshez vezet.

Először is megnehezítette Oroszország számára, hogy elfogadja Ukrajna és Belorusszia önálló állami voltát, és hogy feléjük mint „külföldi” országok felé külpolitikát formáljon meg. Ennek több ága is van, mint például a határvonalak demarkációja és az orosz ajkú lakosság védelme.

Másodsorban megakadályozta az orosz–belorusz egyesülés kiteljesedését. Noha az ideológiai elkötelezettség megvolt a szovjet-belorusz Lukasenko részéről, de hátráltatta azt a bizonytalan, centrista (Jelcin) majd a nyugat-barát vezető (Putyin). Jelcin soha nem vette komolyan az unió lehetőségét, míg Putyint sokkal inkább foglalkoztatta az együttműködés NATO-val és az USA-val.

Végezetül annak ellenére, hogy Ukrajna sokkal erősebb etnikulturális nemzeti tudattal rendelkezett, mint Belorusszia, az soha nem volt olyan erős, mint a balti köztársaságoké. 1991 decembere óta az ukrán hatalmi körökben a kommunista csúcsvezetők domináltak, akik bátortalan centrista oligarchákká válva nem tudták eldönteni, hogy Európa vagy Eurázsia felé orientálódjanak, és döntésképtelenségüket „multi-vektorizmus” álarca mögé rejtették. Oroszországot nem megsértendő, ehhez a már eleve zavaros helyzethez még társult az „Oroszországgal Európába” jelszó a külpolitikában.

2002 közepére a három keleti szláv állam amorf nemzeti identitása vezetett a virtuális külpolitikához. Oroszország és Ukrajna egyaránt nyugat felé mozdult el az EU és a NATO irányába. Oroszország kelet felé is nyitott, így megújították a Kollektív Biztonsági Közösséget Belorussziával és Ukrajnával, valamint Belorussziával életre hívták az utód Eurázsiai Gazdasági Közösségben az Egyesített Gazdasági Területet 2003 szeptemberében. Mindaddig, amíg mindhárom ország nemzeti identitása ambivalens és meghatározatlan marad, a külpolitikájuk is döntésképtelen és virtuális lesz.

Bosznay Csaba